

Japán csendes átalakulása*

Felfokozott várakozások

Japán méltán lehet büszke történelmileg példátlanul rövid idő alatt elért technológiai és gazdasági sikereire. A második világháborúban elszenvedett vereség nemcsak gazdaságilag, hanem lelkileg is porig sújtotta az országot. Ehhez képest hihetetlen céltudatossággal és sebességgel állt talpra a gazdaság és a társadalom. Mint ismeretes, a nyolcvanas évekre már világszerte irigyelt és csodált gazdasági pozíciókat vívott ki magának. A látványos növekedés¹ azonban az úgynevezett gazdasági buborék kipattanása után megtorpant. Sok helyi elemző némi keserőséggel „elveszett évtizednek” nevezte ezt a kilencvenes évektől kezdődő, hosszan elhúzódó recessziós időszakot. A 21. század fordulójára az elbizonytalanodás, a gazdasági és társadalmi problémák halmozódása és a politikai korrupciós botrányok szaporodása a közhangulat romlásához vezetett. Tanúi lehettünk a fukuyamai értelemben vett² „társadalmi tőke” zsugorodásának, ennek összes klasszikus tünetével. Az új évezredet a *Japan Times* kemény vezércikke³ világosan megfogalmazott reformigényekkel köszöntötte. Ezek az ipari és a pénzügyi szektortól a kormányzati adminisztráción, a politikai és szociális rendszereken át egészen az oktatás, a jog és a bevándorlás területének változtatásaiig terjedtek. A japán társadalom tehát felfokozott várakozásokkal tekintett a 21. század elé. A lakosság azt remélte, hogy az új évezred beköszöntével és az új kormány hivatalba lépésével⁴ a dolgok a helyükre kerülnek; hogy a re-

* Jeff KINGSTON: *Japan's Quiet Transformation: Social Change and Civil Society in the Twenty-first Century*. Routledge Curzon, London–New York, 2004. 358 p.

¹ Jeff KINGSTON: *Japan in Transformation 1952–2000*. Seminar Studies in History. Pearson Education Ltd., Essex, 2001.

² Francis FUKUYAMA: *A nagy szétbomlás*. Európa, Budapest, 2000. 32–46.

³ „The final ten years of the twentieth century have been called a »lost decade« for Japan, which continues to suffer woes from the burst of the late-1980s bubble economy. Japan's comeback as a competitive economic powerhouse will require fundamental reforms not only in the industrial and financial sectors but also in government administration, politics and social systems, including education, the judiciary and immigration.” [A 20. század utolsó dekádját Japánban az „elveszett évtized” névvel illetik, tekintettel a '80-as évek vége, azaz a „gazdasági buborék” kipukkadása óta húzódó nehézségekre. Ahhoz, hogy Japán versenyképes gazdasági hatalomként ismét magára találhasson, alapvető reformokra van szükség, az ipari szektoron kívül a kormányzati igazgatásban, a politikai és szociális intézményrendszerekben is – az oktatást, a bíraskodást és a bevándorlást is beleértve.] *Japan Times*, 2001. január 1.

⁴ A 2001 áprilisában kormányfővé választott Koizumi Junichiro megjelenésével és stílusával az addigi hagyományoktól merőben eltérő új szint hozott a politikai kommunikációba. Lásd HIDASI Judit: Stílusváltás a japán politikai kommunikációban. *Kül-világ*, II. évf. 2005/4. 1–12.

cesszió véget ér és a gazdaság új lendületet kap; hogy a korrupció csökken, és a társadalmi feszültségek megoldódnak.

Az átalakulás színterei

Jeff Kingston történész professzor, a Temple Egyetem kihelyezett japán tagozatán az Ázsia Tanulmányok Intézetének igazgatója, a bennfentes gazdag ismeretanyagával, egyszersmind a külső szemlélő rálátásával mutatja be és elemzi a folyamatokat, amelyek Japánban a nyolcvanas évektől egészen 2003-ig zajlottak. Rávezet arra, hogy az ország, a gazdaság és a társadalom miért és hogyan jutott a dicsőséges „bezzeg”-szerepből a sokak által „válságosnak” minősített állapotába. Vizsgálódása során több szektort és területet tekint át. Külön-külön fejezetet szentel az információ szabad áramlása kérdéskörének, az állami bürokrácia hatalomvesztési folyamatának, a non-profit szervezetek kialakulásának és megerősödésének, a jogalkotási reformoknak, az építőipart övező anomáliák⁵ felszámolását célzó kísérleteknek, a HIV- és leprás betegek jogai, általában az emberi jogok érvényesülésének, a biztonságos élelmszer-ellátás érdekében tett intézkedéseknek, a nemzeti identitás és a nacionalizmus problematikájának. Foglalkozik olyan társadalmi kérdésekkel is, amelyek a lakosság egészét érintik, mint a család, a nemi szerepek, a demográfiai jelenségek, az oktatás és a munka.

A gazdasági bajok leküzdéséhez szükséges szerkezeti és intézményi reformok nem kevés áldozatot követeltek a lakosságtól. Kingston e bajok közé sorolja a munkanélküliség fenyegető rémét, s itt az ellenszer a foglalkoztatási politika átalakítása; látja a rohamosan öregedő társadalom gondjait, és az egészségügyi ellátás és társadalombiztosítás jórészt ehhez kapcsolódó reformjának szükségességét. Ide kapcsolódnak továbbá olyan – ugyancsak halaszthatatlan intézkedést igénylő – társadalmi jellegű problémák, mint a csökkenő gyerekszám, amely a foglalkoztatáspolitikai és a társadalombiztosítás kérdését értelemszerűen alapjaiban érinti, és végül, de nem utolsósorban, az oktatás kérdése. Mindez nyilvánvalóan sok és bonyolult feladatot szül, különösen ha aránylag rövid időn belül kell megoldani őket. Kölcsönös összefüggésük és egymásra hatásuk folytán a korábbiaknál élesebben jelentkeznek, ami idestova a társadalmi tudat szintjén is lecsapódik. A társadalom felelősen gondolkodó rétege aggódva figyeli az események alakulását, és a fokozatosan

⁵ Alex KERR: *Dogs and Demons. The Fall of Modern Japan*. Penguin Books, London, 2001.

teret nyerő civil szerveződések a médiát is igénybe véve egyre erőteljesebben adnak hangot véleményüknek és igényeiknek.

A társadalmi átalakulás mint mozgatóerő

Kingston a 21. századi Japán átalakulási folyamatainak a háttérében számos olyan társadalmi problémát lát, amelyek a gazdasági és politikai eseményeket is döntő mértékben befolyásolják. A 21. századhoz közeledve a japán társadalomban érzékelhető változások és a válság jelei egyre nyilvánvalóbbak. Ezt több kiváló okkal magyarázza.

1. Az egyik lehetséges ok az a feszültség, amelyet a Japán gazdasági felemelkedéséből adódó *életforma-változás* idézett elő. A társadalmi tudat nem tudta követni az anyagi gyarapodást. Az emberek a korábbinál anyagilag és gazdaságilag jóval kedvezőbb életkörülmények közé kerültek, de ezzel egyidejűleg átrendeződtek emberi kapcsolataik. A családok, bár kényelmesebb lakásokban, házakban élnek, elvesztették a lakóhelyi, a szomszédi közösségek emberi kapcsolatokon, együttműködésen alapuló összetartását és biztonságát. A hatalmas háztömbök lakói sokszor még látásból is alig ismerik egymást. Az elidegenedés és az emberi kapcsolatok kiüresedése elmagányosítja a családokat és az embereket.

2. Számos, *hagyományosan japánnak tartott érték* – kollektívizmus, önfeláldozás, önfegyelem, lojalitás stb. – változóban van. Egy sor, a japán kultúrához kötődő sztereotípiák megdőlni látszik. Az új generáció már nem vallja magáénak azokat az értékeket, amelyeket ez idáig a japán társadalom és kultúra sajátosságaiként tartottak számon, és amelyek egyúttal koherenciáját is hordozták. A csoportszellem helyett egyre nagyobb teret nyernek az individualista értékek.

3. Átalakulóban van a *japán önkép*. A fiatal japánok érintkezési szokásai megváltoztak, egyre inkább a nyugati, elsősorban az amerikai mintákhoz hasonlítanak. Érzelmeket sem kívánják többé elrejtteni úgy, ahogyan azt a társadalmi etikett mind ez ideig megkívánta. A fiatal japán vállalati alkalmazott (akit sokszor „dolgozó szamurájnak” neveznek a külföldi médiumok, mert kész önmagát és magánéletét feláldozni a vállalattért) már nem annyira elkötelezett, mint korábban. Igaz, a vállalatok sem garantálják már azt a védőhálót, amelyet érezve az alkalmazott nyugdíjba vonulásáig biztonságban lehet.

4. A *házasság intézménye* ugyancsak a válság jeleit mutatja. Részben, mert emelkedett a válások száma, részben mert alábbhagyott a fiatalok – elsősorban a lányok – házasságkötési hajlandósága. Azt az anyagi biztonságot, amelyet korábban a nőknek csak a házassági kapcsolat nyújt-

hatott, egyre több nő saját maga is elő tudja teremteni. Ráadásul a korábban gazdasági szempontból biztos menedéknek tartott hitvestársi kapcsolat vesztett vonzerejéből, amióta egyre több férfit fenyeget élete derekán a munkanélküliség réme. A házasság intézménye alól tehát kicsúszott az eddig legszilárdabb kötőanyag – az anyagi biztonság. Sok fiatal nő eleve nem kíván ilyen kockázatot vállalni: inkább továbbra is a szülői házban marad, éli a maga életét, miközben keresetének jó részét önmagára költheti. Míg korábban a társadalom szinte elítélte az egyedülálló nőket, manapság egyre liberálisabb a hozzáállás. Vagyis megszűnően van az a nőkre nehezedő társadalmi nyomás is, amely korábban nemcsak az egyedülálló nőket stigmatizálta, hanem a családjukat is.

5. Az értékrend változásaiban a *generációs elválasztó vonalak* majdhogynem tisztán meghúzhatók. Nem a társadalom egészében, hanem a társadalom egy rétegében – a fiatalok között – indult el a változás, ami azt eredményezte, hogy akár ugyanazon a családon belül is gyökeresen ellentétes viselkedésminták figyelhetők meg: például a cégért önmagát és családjá érdekeit feláldozó szorgos apáé, illetve a sem tanulni, sem dolgozni nem akaró fiáé. A csaláért otthonában szorgoskodó anyáé, és a minden keresetét önmagára költő, vígan élő lányáé. Égető társadalmi probléma a serdülő életkortól jelentkező *hikikomori* jelenség, amely hivatalosan közel egymillió, a valóságban akár két-hárommillió fiatal is érint: a fiatal esetenként évekig, de akár évtizedekig sem hajlandó kommunikálni, érintkezni családi környezetével és a külvilággal. Azok a gyerekek, akik abban a légkörben nőttek föl, hogy a szülői ház minden problémájukat megoldja, nem esnek kétségbe akkor sem, ha nem sikerül tanulmányaik befejezése után elhelyezkedniük. Kialakult két csoport: a *furíta* (freeter) generáció és a *NEET*-generáció. A *furíta* generáció tagjainak olyan fiatalokat tekintenek, akiknek van ugyan valamiféle kereseti forrásuk, de tisztességes munkahelyük nincs. Alkalmi munkavállalásból élnek, és ez a napi szükségleteiket anyagilag fedezi ugyan, de nincs se társadalom-, se nyugdíjbiztosításuk. Ez a bizonytalan jövedelemforrás családalapításra természetesen nem alkalmas. Ezért házasságra és gyermekvállalásra nem is gondolnak. A *NEET* (no education, no employment) generáció tagjai a társadalmi felelősségérzet hiánya szempontjából még súlyosabb esetet jelentenek. Felnőtt egy olyan nemzedék, amelynek a társadalmi felelősségérzete nem alakult ki. Ezért sokan az oktatást hibáztatják.

6. Az *oktatás* ugyanis sem szerkezetileg, sem tartalmilag, sem módszertanilag nem tudta követni a japán társadalomban zajló változásokat. A megváltozott társadalmi körülmények közepette és a társadalmi

válság ellenére a hagyományos japán értékeket igyekeznek megőrizni és továbbadni, de ez kevésbé sikerül. Sőt néha kifejezetten rosszat tett az- zal, hogy a tanulóiban feszültséget alakított ki. Erre utalnak a tömeges devianciajelenségek.⁶ Az egyéni, kreatív gondolkodásról iskolás korban leszoktatott fiatalok többsége egyetemi éve alatt sem törekszik önálló, érdemi munkára és gondolkodásra. Kiderült, hogy a képzés tartalma egyre kevésbé felel meg a mai kor követelményeinek. A túlzott uniformizáltság folytán a magasabb képzési szinteken megmutatkozik a kreativitás hiánya. A posztgraduális képzésben olyannyira szükséges egyéni alkotókészség híján pedig a japán diákok egyre kevésbé állják meg helyüket az erősödő nemzetközi versenyben. Ezt tetézi az idegennyelvtudáshiyánya – az angol oktatása változatlanul az egyik leggyengébb láncszem a japán oktatási rendszerben. A japán diákok és a japán munkavállalók tehát hátránnyal indulnak az előttük megnyíló világban. Ha másért nem, hát ezért is szükséges sok területen a változtatás, a reform. Az oktatási rendszer szervezeti és működési anomáliáira⁷ utal, hogy egyre több gyerek tagadja meg az iskolába járást; a jelenséget több szakszó kialakulása is tükrözi: a *tóko kyohi* (az iskolába járás megtagadása) és a *futóko* (meg nem jelenés az iskolában). Az okok között gyakran említik az iskolai csúfolást, kínzást (*ijime*), a társas kapcsolatok zavarát, vagy a túlzott elvárásokat.

7. Sok európai államhoz hasonlóan Japán is küzd azzal a problémával, hogy míg az életkörülmények javulásának köszönhetően a születéskor várható élettartam egyre magasabb, addig a *népesség összlétszáma* fogy, egyre kevesebb gyerek születik. Az idősök száma egyes becslések szerint évi 650 000-re nő, a várható élettartam pedig 2025-re elérheti a nőknél a 88, a férfiak esetében a 81 éves kort.

8. A *nők helyzetének* alakulása. A Japánt elérte változások megváltoztatták a nők megítélését is. Egyre nagyobb számban állnak munkába, de közülük még mindig kevesen jutnak vezető pozícióba, és a fizetésük is kevesebb, mint férfi kollégáiké. 1985-ben fogadták el „a munkavál-

⁶ „Its grimmer manifestations include a proliferation of youth crime, delinquency, truancy, promiscuity, prostitution, sexually transmitted diseases, and the phenomenon of hikikomori... an estimated 500,000 to 1 million young men, and some women.” [Durva megnyilvánulásai tetten érhetők az ifjúkori bűnözés, a törvénszegések, az iskolakerülés, a promiszkuitás, a prostitúció, a nemi betegségek terjedése, valamint a *hikikomori* jelenség – ötszáz ezer – egymillió fiatal férfit és kisebb számban leányt érintő – elburjánzásában.] (Jeff KINGSTON: i. m. 268.)

⁷ „Young people seem to be poorly served by, and many are alienated from, the nation's crisis-ridden educational system.” [A fiatalok igényeire a válsággal küszködő oktatási rendszer nem képes kielégítő választ adni, ami sokakat elidegenít tőle.] Uo.

lálás jogának nemek közötti egyenlőségét” deklaráló törvényt. A nők közül egyre többen lépnek a korai házasság helyett a karrierépítés útjára. Divatossá vált a szingli életmód is, ami az „izgalmasabb élet” és az érvényesülés vágyát tükrözi. Ugyanakkor a társadalmi megítélés szerint a megbecsült nő képéhez még mindig hozzátartozik a házasság.

Úgy tűnik, hogy *a tradicionális japán értékrendszer egésze változóban van*. Ennek egyes elemei eltérően érintik a társadalmi viselkedést, a társadalmi érintkezést és a társadalmi közhangulatot. Mindez a gazdasági teljesítményre és eredményességre is kihat, ami viszont visszahat a társadalmi közhangulatra, a társadalmi elvárásokra és az egyéneknek a társadalmi élet egészét érintő döntéseire, viselkedésére (pl. gyermekvállalási kedv, vállalkozói hajlam stb.). A fiatal felnőttek egy része a családalapítás és a gyermekvállalás idejének kitolásával próbál időt nyerni – ez azonban az egygyermekes családmodell eluralkodásához vezethet. A nők növekvő hányada végképp lemond a hagyományos nemi szerepvállalásról. Ez utóbbi két jelenség súlyos demográfiai problémákhoz vezet, amit Kingston „Japán demográfiai időbombájának” nevez.⁸ Előre látható, hogy az elöregedő társadalomban fokozódnak a gazdasági és népegészségügyi problémák, beleértve a nyugdíjrendszer, a társadalombiztosítás gondjait és az öregek ellátásának megszervezését. A magasabb életszínvonal, majd az azt követő gazdasági visszaesésből eredő létbizonytalanság megtapasztalása új társadalmi értékrend és működési rend kialakulását igényli.⁹

Kilátások

Kingston azonban, noha megmutatja a bonyolult problémacsomagokat és empirikus adatokkal alátámasztja megállapításait, mégsem borúlátó. Akárcsak egy jó diagnoszta, a krízist, a lázat úgy tekinti, mint a betegség velejáróját, amely jelzi a szervezet igyekezetét, hogy legyőzze a kórt. Jóslata rövid távon részben igazolódni látszik. Noha a gazdasági fellendülés és stabilizáció egészen 2004-ig váratott magára, de végül is bekövetkezett, és úgy tűnik, hogy a második világháború utáni leghosszabb és legmélyebb recesszióból kilábal az ország. Nem ilyen egyértelmű a helyzet a belpolitika frontján: a politikai és korrupciós botrányok nem-hogy csökkentek volna könyve megjelenése óta, inkább sokasodtak. El kell viszont ismerni, hogy a társadalmi nyilvánosság és a civil szervezetek ereje olyan ügyeket is a felszínre hoz, amelyek régebben rejtve maradhattak. Ezek immár a társadalmi és médiadiskurzus részévé váltak, és bár napi rendszerességgel borzolják a közvéleményt, de pusztán megjelenésük a napi kommunikációban a biztosíték arra, hogy hosszú tá-

von nem titkolhatók el, és a társadalom ki fogja kényszeríteni hatékony kezelésüket. A társadalmi feszültségek terén sem prognosztizálható rövid távú megoldás: noha az átalakulási folyamat több fronton kétségtelenül megindult – akár a nemek egyenlősége, akár a külföldiekkel szembeni diszkriminatív megnyilvánulások szabályozása, akár az emberi jogok érvényesítése terén –, számos területen (pl. az oktatásban, a nevelésben) a reformok kibontakoztatása és hatékony érvényesítése még alighanem sok időt vesz igénybe, hiszen nem szimpla adminisztratív szabályozásmódosításról, hanem mély szemléletváltást igénylő átalakulásról van szó.

Kingston könyvét a japán gazdasággal, politikával és társadalommal foglalkozó kutatók és érdeklődők nagy haszonnal forgathatják. Megtudhatnak és megérthetnek belőle számos ellentmondásosnak tűnő jelenséget, a kitűnő és precíz adatolásnak köszönhetően pontos információk birtokába juthatnak a történések valós kontextusát illetően. Megismerhetik a társadalmi átalakulást kísérő sajátos japán terminológiát, angol nyelvű magyarázatokkal ellátva – ez utóbbit a kötet végi glosszáriumban.

Végül igencsak tanulságos olvasmány lehet e könyv a Távolság-Kelet kutatóinak általában. Nemcsak azért, mert sokat elárul a térség egyik vezető hatalmának társadalmi működéséről, hanem azért is, mert az itt felsorolt számos – elsősorban társadalmi gyökerű – probléma megjelenése valószínűsíthető a közeljövőben más, szomszédos országokban is.

Hidasi Judit

Orosz történészek a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságról*

Az utóbbi 10–15 évben világszerte felfokozott figyelem kísérte a koreai eseményeket, mindkét koreai állam bel- és külpolitikai fejleményeit, kapcsolatuk alakulását. Címlaphírek a világsajtóban: gazdasági sikertörténet, demokratikus kibontakozás Dél-Koreában, gazdasági összeomlás, tömeges éhínség, diktatórikus rendszer, a nukleáris és rakéta-program erőltetése Észak-Koreában, a rendszeresen visszatérő nemzetközi diplo-

* Alekszandr Zaharovics ZSEBIN: *Évoljucija polityicseszkoj szisztyemi KNDR v uszlovijah globalnih peremen*. Russzkaja Panorama, Moskva, 2006. 216 p.; Larisza Vjacseszlavovna ZABROVSZKAJA: *Korejszkaja Narodno-Demokratyicseszskaja Reszpublika v epohu globalizacii. Ot zatvornyicsesztva k otkritosztji*. TCSZR, Vlagyivosztk, 2006. 168 p.